

вої, стройової чи фізичної підготовки; воєнізований характер завдань і методів діяльності такого формування.

Список літератури: 1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К., 2003. 2. Кримінальне право України. Особлива частина / Під ред. Бажанова М. І., Сташиса В. В., Тація В. Я. К.–Х., 2002. 3. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / За ред. Мельника М.І., Клименка В.А. К., 2004. 4. Сучасне Кримінальне право України: Курс лекцій / Під ред. Савченко А. В., Кузнєцова В. В., Штанько О. Ф. К., 2005. 5. Див.: <http://scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>. 6. Кримінальне право України. Загальна частина / Під ред. Бажанова М. І., Сташиса В. В., Тація В. Я. К.– Х., 2002. 7. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Кармазина Ю.А. и Стрельцова Е.Л. Х., 2001. 8. Водько Н.П. Уголовно-правовая борьба с организованной преступностью. М., 2000. 9. Див.: <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/search/cgi>. 10. Російсько-український і українсько-російський тлумачний словник / За ред. Савченко Л.Г. Х., 1999. 11. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. Видання друге, перероблене та доповнене / Під ред. Маляренко В.Т., Сташиса В.В., Тація В.Я. Х., 2004. 12. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 9 «Про судову практику в справах про бандитизм» // Бюлетень законодавства і юридичної практики. Вип. 11. К., 1998. 13. Матишевский П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вузів і фак. К., 2001. 14. Гуторова Н. А. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. Х., 2003.

Надійшла до редакції 20.11.05

Є.В. Зозуля

ОСОБЛИВОСТІ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПРО ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Запорукою успішного розкриття та розслідування будь-якого злочину є своєчасне та повне збирання первинного матеріалу, перевірка його та мотивоване порушення кримінальної справи. Не є винятком і скоєння такого злочину, як примушування до виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Специфіка механізму скоєння цього злочину дає привід вважати, що порушення кримінальної справи має деякі особливості, і тому, як бачиться, потребує окремого, більш детального розгляду. Від того, як буде проведена перевірка первинних матеріалів та порушена кримінальна справа, суттєво залежить результативність проведення досудового слідства.

Склад злочину, передбачений ст.355 КК України – примушування до виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань має деякі схожі моменти із таким злочином, як вимагання. Проблемами вивчення та розслідування вимагання займалися українські та російські вчені, серед яких Клименко В.А., Джига М.В., Лисенко В.В., Сазонов В.Н., Ласковий С.В., Колеснікова Т.В., Ніколаюк С.І., Чернявський В.М., Мінська В.С. та інші. Але разом із тим проблемам вивчення примушування

до виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань не було приділено достатньої уваги. Більше того, бачиться суттєва різниця між цими злочинами, яка полягає перш за все у тому, що при вчиненні примушування до виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань злочинець не вимагає вчинення дій майнового характеру, які не передбачені раніше укладеним договором, а навпаки, примушує виконати умови угоди, яка на момент пред'явлення вимог вже існувала. Протиправного характеру вимога набуває тоді, коли особу насильницьким способом примушують виконати зобов'язання.

Вивчення практики розслідування даної категорії кримінальних справ, а також узагальнення та аналіз матеріалів про відмову у порушенні кримінальної справи, дає змогу дійти висновку про наявність певних недоліків, які приводять до втрати можливості встановлення об'єктивної істини по справі. Порушення кримінальної справи має перш за все значення юридичного факту, який тягне за собою для відповідних органів (прокуратури, досудового слідства та дізнання) обов'язок ретельно розслідувати злочин, викрити винних [1, с.49].

У деяких випадках після отримання інформації про скоєння примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань органи дізнання та досудового слідства проводять перевірку шляхом опитування, перш за все заявника та особи, яка примушує до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, тим самим звужуючи обсяг тієї інформації, яку бажано було б отримати до моменту порушення кримінальної справи. А в деяких випадках, отримавши недостатню інформацію про злочин, приймають рішення про відмову у порушенні кримінальної справи.

Відсутність методичних рекомендацій щодо розслідування цієї категорії кримінальних справ штовхає практичних працівників слідства та дізнання йти шляхом аналогії розслідування подібних злочинів (наприклад, вимагання, самоуправства тощо), при цьому перевірка заяви зводиться до проведення своєї «очної ставки» до того, як буде порушена кримінальна справа. Найгіршим прикладом прямування таким шляхом є порушення кримінальної справи за ознаками іншого злочину, все того ж вимагання чи самоуправства (як правило, така ситуація виникає у разі примушування до повернення боргу). Та у процесі досудового слідства слідчі все ж таки перекваліфікують порушену раніше справу на ст.355 КК України «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань», але ж марнується час. Така ж ситуація спостерігається і в разі, коли злочинці, скоївши вимагання, беруть у потерпілого розписку про наявність у нього боргу, в подальшому це використовується для ухилення від кримінальної відповідальності за скоєння вимагання.

Приводами для порушення кримінальної справи, за ст.94 КПК України стосовно примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань частіше є:

- заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян;

- повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину;

3) безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину.

Як бачимо, серед виділених приводів немає явки з повинною. Це пояснюється тим, що злочинець не вважає свої дії щодо потерпілого злочинними, оскільки він вимагає виконання зобов'язань, які потерпілий сам своїми діями набув для себе перед особою, яка примушує до їх виконання.

Винятком можуть бути лише випадки, коли злочинець своїми діями спричинив тяжкі наслідки для потерпілого, у таких випадках можна говорити про явку із повинною, але такі випадки дуже рідкісні. Частіше (92% із 181 вивчених нами справ) трапляються випадки коли приводами до порушення кримінальної справи стають заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян, а також безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину.

Приводи до порушення кримінальної справи за ознаками примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань можуть бути наступні:

- заяви фізичних осіб про факт примушування їх до сплати певної суми грошей або погашення боргу за рахунок майна в еквіваленті по договору позики з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна;

- повідомлення керівників будівельних організацій, а також осіб, що працюють на будівництві за договором підяду про те, що їх примушують виконати певну роботу з порушенням умов договору (достроково, в більшому обсязі тощо);

- заяви фізичних осіб про примушування їх до повернення взятій раніше речі за договором зберігання із застосуванням загроз;

- заяви окремих осіб та повідомлення керівників транспортних підприємств про примушування їх особисто та підлеглих їм осіб до відшкодування збитків завданих ними особисто та їх підлеглими третім особам у результаті дорожньо-транспортної пригоди;

- повідомлення керівників підприємств та організацій, що надають послуги платної парковки авто-мототранспорту та зберігання транспортних засобів на цілодобових стоянках, а

також повідомлення керівників гаражно-будівельних кооперативів про те, що клієнт примушує їх або підлеглих їм працівників, з використанням погроз, до відшкодування збитків, спричинених їх транспортним засобам, матеріальної шкоди в процесі перебування на стоянці;

- заяви фізичних осіб(батьків) про те, що їх примушують сплатити борг їх неповнолітньої дитини;

- повідомлення керівників засобів масової інформації про те, що їх примушують, із застосуванням погроз, не спростовувати раніше поширену неправдиву інформацію;

- заяви фізичних осіб та повідомлення керівників підприємств про те, що їх неволять вчинити певний правочин тощо;

- безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань у процесі розслідування інших злочинів.

Існування перелічених приводів ще не достатньо для прийняття рішення про порушення кримінальної справи за фактом скоєння примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, оскільки для цього необхідно існування такої умови, як підстави до порушення кримінальної справи та відсутність обставин, що виключають провадження у кримінальній справі.

Відповідно до перелічених приводів порушення кримінальної справи за статтею 355 КК України можливо виділити наступні підстави.

Так, підставою для порушення кримінальної справи за заявою від громадянина про те, що його примушують до сплати грошей або погашення боргу за рахунок його майна, є наявність в діях особи, яка примушує (кредитора), ознак складу вказаного злочину. При цьому у 87% випадків (із вивчених 181 справ) сам потерпілий визнає факт існування боргу і не відмовляється його повернути в майбутньому, як тільки з'явиться така можливість, і до своєї заяви додає документ, який вказує на наявність боргу (договір, розписка тощо). Слідчому це дає підставу вважати, що у кредитора є мотив примушувати боржника до повернення боргу, що дає привід порушити кримінальну справу по відношенню до конкретної особи (кредитора), після детальної перевірки усіх обставин.

Більш детальному розгляду, на наш погляд, також слід піддати такий привід до порушення кримінальної справи, як заяви фізичних осіб про примушування їх до повернення взятої раніше речі за договором зберігання. Прикладом для виділення такого приводу стала кримінальна справа, порушена в одному із районів Харківської області. Так, громадянка С. звернулася до районного відділу внутрішніх справ із заявою про те, що громадянин Ч. погрожує їй та її сину фізичною розправою у разі, якщо вона не поверне йому раніше взяті нею на зберігання золоті

ювелірні прикраси. Як було з'ясовано в ході перевірки, між потерпілою та громадянином Ч. дійсно існували цивільно-правові зобов'язання, за якими С. брала на зберігання ці речі, а Ч. передавав їй ювелірні прикраси і за її послугу зобов'язався через деякий час дати їй одну із прикрас. Ніякого письмового договору сторони не уклали, а також не було встановлено, яку саме прикрасу Ч. передасть потерпілій. Через три місяці прийшов час забрати свої речі, Ч. прийшов по них до потерпілої, вона йому відмовила повертати коштовності до тих пір, доки він не погодиться передати їй за послугу каблучку із діамантом, а Ч. відмовив їй у цьому. Як виявилось, ця каблучка була найдорожчою дорогою коштовністю із тих, що були їй передані на зберігання.

У цьому випадку підставою для порушення кримінальної справи стали погрози, які були направлені на адресу потерпілої та її сина, а також свідчення осіб, які були присутні при укладанні договору та в момент передачі коштовностей. Як бачимо, не завжди первинний матеріал містить письмове свідчення про існування цивільно-правових зобов'язань.

Також первинний матеріал може містити наступні підстави для порушення кримінальної справи:

- письмова угода, яка встановлює певне цивільно-правове зобов'язання;
- типова угода про надання певних послуг (зберігання автомобіля на стоянці);
- матеріали опитування нотаріусів за фактом засвідчення ними певних угод;
- справи, висновки експертів, які оглянули автомобіль і встановили факт його пошкодження;
- статті, оголошення, відеороліки, оприлюдненні у засобах масової інформації, які несуть у собі неправдиву, помилкову інформацію.

В залежності від приводу та характеру відомостей, які містяться в первинних матеріалах, що стали підставою для порушення кримінальної справи, планується проведення перш за все тих слідчих дій, в результаті яких можливо отримати найбільш вагому доказову інформацію. У разі, якщо у заяві, повідомленні та інших матеріалах, які надійшли в слідчі органи, не вбачається наявності достатніх підстав ні для порушення, ні для відмови у порушенні кримінальної справи, проводиться попередня перевірка.

Необхідною підставою для порушення кримінальної справи є наявність у матеріалах, що зібрані до моменту порушення кримінальної справи, достатніх даних, які вказують на наявність у діяч злочинців ознак злочину, передбаченого ст.355 КК України. При цьому обов'язковому встановленню підлягає питання про наявність факту примушування до виконання чи невиконання саме цивільно-правових зобов'язань (а не трудових та ін.), а також слід

встановити взагалі факт наявності цих цивільно-правових зобов'язань та погроз насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна за відсутності ознак вимагання.

Слідча практика свідчить про наявність фактів виникнення хибних заяв про примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Так, 7% заяв, за статистикою, містять у собі ознаки неправдивості, і такі дії «потерпілих» направлені на те, щоб залякати кредитора з метою невиконання по відношенню до нього певних дій, передбачених угодою.

Таким чином, слід більш детально перевірити заяву, з цією метою необхідно проводити: опитування заявника та особи, яка примушувала його до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань; детальне опитування осіб, які могли стати свідками цих дій (дуже часто злочинець, не вважаючи свої дії злочинними, не зважає на наявність сторонніх осіб при пред'явленні вимог щодо виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, а також висловлення погроз на адресу потерпілого); перевірку інформації про відсутність підстав хибної заяви (особиста неприязнь, небажання повертати борг взагалі та ін); проведення оперативно-розшукових заходів.

У стадії порушення кримінальної справи діяльність слідчих підрозділів та органу дізнання не зводиться лише до винесення мотивованої постанови про порушення кримінальної справи, з якої починається провадження у справі. Залежно від джерела отримання інформації на даній стадії провадження необхідне проведення цілого комплексу заходів, за допомогою яких при подальшому розслідуванні можуть бути отримані достовірні дані про обставини скоєння злочину та про осіб, які його скоїли.

На наш погляд, порушення кримінальної справи про примушування чи невиконання цивільно-правових зобов'язань повинно відбуватися за наступним алгоритмом. Отримавши інформацію про скоєння цього злочину, слідчий повинен ретельно вивчити та проаналізувати її. Якщо матеріали містять достатньо даних, які свідчать про наявність ознак примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, необхідно порушувати кримінальну справу. На стадії вивчення первинного матеріалу слідчим у разі, якщо у представлених матеріалах він не встановив достатніх даних про порушення кримінальної справи, він повертає їх начальнику оперативно-розшукового підрозділу з письмовими пропозиціями доопрацювання матеріалів шляхом продовження оперативної перевірки [2, с.78]. На цій стадії доцільно було б проводити сумісний аналіз матеріалів досудової перевірки за участю керівників відповідних підрозділів [2, с.79].

Особливістю оцінки інформації є те, що необхідно дати юридичну оцінку не лише діям злочинця, а й проаналізувати саме цивільно-правове зобов'язання, яке має місце, дати відповідь на питання чи є будь-який цивільно-правовий зв'язок між потерпілим та злочинцем, чи являються вони сторонами (кредитором та боржником) цього зобов'язання, і чи існує таке зобов'язання взагалі? Органами досудового слідства необхідно виконати комплекс слідчих дій, які приведуть до вирішення основних задач кримінального судочинства.

Також особливу увагу після порушення кримінальної справи, слід приділити обставинам, які слід встановити у процесі досудового слідства при розслідуванні примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, у відповідності до ст.64 КПК України. На нашу думку, сюди слід віднести наступні:

- чи мало місце примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань, а не інший злочин;
- яке цивільно-правове зобов'язання мало місце;
- які саме дії примушують виконати (не виконати) боржника;
- по відношенню до яких речей, та яка їх юридична приналежність (особисті, колективні);
- час, місце, спосіб скоєння примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань;
- в чому саме знайшло відображення примушування та які засоби використовувались;
- які збитки причинені потерпілому;
- хто скоїв злочин (якщо групою, то склад групи та роль кожного із учасників у скоєнні);
- скільки разів скоювалось примушування до моменту звернення потерпілого до правоохоронних органів;
- чи не скоєні інші злочини;
- аналіз особи потерпілого;
- причини та умови, які спричинили скоєння злочину (стаття 23 КПК України).

Правильна оцінка отриманих слідчим матеріалів має важливе практичне значення та гарантує уникнення помилок при порушенні кримінальної справи про примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань і належне виконання вимог закону.

Список літератури: 1. Жогин Н.В., Фаткулин Ф.А. Возбуждение уголовного дела. М., 1961. 2. Волобуев А.Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва. Навч. Посібник. За ред. проф. О.М. Бандурки. Х., 2000.

Надійшла до редколегії 06.12.05